

ՀՏԴ 796.011

DOI: 10.53068/25792997-2023.1.8-32

ՖԻԶԻԿԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԷԹՆԻԿ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԻ ԿԱՅԱՑՄԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՆԱԽԱԴՐՅԱԼՆԵՐԸ

Ա. Լ. Գրիգորյան¹, Ս. Վ. Հովհաննիսյան²

¹Հայ-Ռուսական (Սլավոնական) համալսարան, Երևան, Հայաստան

²Երևանի պետական համալսարան, Երևան, Հայաստան

Առանցքային բառեր: Ֆիզիկական դաստիարակություն, մշակութային տարրեր, տարբեր դարաշրջաններ, էթնիկ հայեցակարգ, պատմական նախադրյալներ, հայրենական մոտեցում, ընդհանրական օրինաչափություններ, կառավարում:

Հետազոտության արդիականություն: Սույն տեսական հետազոտության արդիականությունը պայմանավորված է գիտատեսական, սոցիալ-տնտեսական, ինչպես նաև գործնական բնույթի համալիր տեսակետների, այդ թվում՝ ֆիզկուլտուրայի դասընթացների գիտակիրառական հիմնավորումների և մարզումների կազմակերպման ձևաչափի, արտաժամյա ֆիզիկական ակտիվության ժամանակակից ձևերի, ֆիզդաստիարակության դասաժամերի բաշխման՝ բուհերի ինքնավարությունից բխող յուրահատկությունների դիտարկումով: Վերջիններիս բացահայտումը, ընդհանուր առմամբ, միտված է՝ փաստարկելու ժամանակակից ֆիզդաստիարակության համակարգի հայեցակարգային ըմբռնումը ձևակերպող էթնիկական տեսակետները:

Հետազոտությունում իբրև տեսա-

կան հիմնախնդիր առաջադրվել է աճող սերնդի հասարակական-պատմական զարգացման գործընթացի շարունակականության ապահովման համատեքստում մանկավարժության տեսության և պատմության հայեցակետերի վրա հիմնված համալիր մոտեցումը: Սույն հիմնախնդրին առնչվող առավել այժմեական և նշանակալի հետազոտությունների թվում առանձնանում են ինչպես արևմտյան ու ռուսաստանյան՝ Մ. Գոլդեն (2004), Հ. Ս. Թոմաս (2009), Զ. Պապակոնստանտինյու (2010), Վ. Մ. Վիդրին (2001), Ժ. Կ. Խոլոդով (2006), Վ. Ի. Ժոլդակ, Վ. Ն. Զուև (2007), այնպես էլ հայրենական՝ Ռ. Տ. Մելիքսեյան (2001), Մ. Ս. Իսպիրյան (2002), Ֆ. Գ. Ղազարյան (2003), Ն. Կ. Հարությունյան (2009) հեղինակների աշխատանքները:

Հետազոտության նպատակը, խնդիրները: Հետազոտության շրջանակում առաջադրված նպատակն է՝ պատմագրական փաստերի նկարագրությունների, դրանց գիտական բացատրությունների, ավելի վաղ առաջ քաշված վարկածների հիման վրա բացահայտել ֆիզիկա-

կան դաստիարակության էթնիկ հայեցակարգի կայացման նախադրյալներն ու ընդհանրական օրինաչափությունները:

Վերոգրյալ նպատակին հասնելու համար առաջադրված խնդիրներն են. 1) տեսական վերլուծության ենթարկել ֆիզդաստիարակության համակարգի հայրենական մոտեցումների ժամանակագրությունը, 2) երևան բերել հայ հասարակության զարգացման տարրապատկերում դրսևորվող սոցիալ-մշակութային տարբեր համակարգերի ու դրանց էվոլյուցիայի առանձնահատկությունները, 3) գնահատել ֆիզկուլտուրայի վրա պատմական տարբեր դարաշրջանների ուրույն ազդեցությունը, 4) պարզել ֆիզդաստիարակության ներկայիս համակարգի հայեցակարգային ըմբռնման էթնիկ տեսակետների հիմքերն ու ընդհանրական օրինաչափությունները:

Հետազոտության մեթոդները և կազմակերպումը: Ծրագրված հետազոտության կազմակերպումն անհրաժեշտաբար պահանջել է ֆիզիկական դաստիարակության համակարգի հայրենական մոտեցումների ժամանակագրության պատմական վերլուծություն, գիտական, մեթոդական, ուսումնական և օրենսդրական նյութերի համակարգված ուսումնասիրություն, մանկավարժական և ուսումնադաստիարակչական բազմամյա սեփական փորձի ամփոփում, արդյունքների տրամաբանական ընդհանրացում:

Համալիր հետազոտության գործընթացում կիրառված գիտահետազոտական **մեթոդներն են՝** պատմագիտական և գիտամեթոդաբանական գրականության տեսական վերլուծությունը, փաստաթղթերի և համացանցային նյութերի կոնտենտ վերլուծությունը, դասակարգումը և համակարգումը:

Հետազոտության արդյունքների վերլուծություն: Պատմական եղելություններից հետևում է, որ ֆիզիկական դաստիարակության մշակույթի տարրերն առանձնակի զարգացում են ապրում հայ ժողովրդի կազմավորման ու համախըմբման, պետական առաջին միավորումների ստեղծման, հատկապես հելլենիզմի դարաշրջանում, հայոց պետականության հզորացման ժամանակներում: Այդ ժամանակաշրջանի հայկական պետությունը հելլենիստական էր ոչ միայն կառավարման համակարգով, վարչական կառուցվածքով, այլև իր հոգևոր ու մարմնակրթական դաստիարակության մշակույթով: Հատկանշական է, որ հեթանոս աստվածներին նվիրված ազգային տոնախմբությունների ժամանակ անցկացվում էին նաև մարզական ու մարտական մրցումներ ըմբշամարտից, վազքից, նետածգությունից, բռնցքամարտից, ձիավարությունից և այլն, որոնց կազմակերպման ձևերը նման էին հունահռոմեականին:

Հելլենիզմի դարաշրջանում Հայաստանում տիրապետող էր ֆիզիկական դաստիարակության անտիկ հունական ավանդույթը, որի համաձայն՝ մարդու դաստիարակության գործում անչափ կարևորվում էր մարմնակրթական բաղադրիչը: «Սպորտը հույնի համար միայն ընդունված զբաղմունք չէր: Այն ընկալվում էր որպես լուրջ զբաղմունք, որը սերտորեն կապված է ինչպես հիգիենայի ու բժշկության, այնպես էլ հավասարապես՝ գեղագիտության ու բարոյագիտության հետ» [16]:

Առհասարակ, հարկ է նկատել, որ ֆիզիկական դաստիարակությունը, որպես տվյալ դարաշրջանի մշակույթի բաղադրամաս, անմիջականորեն կապված է մարդու մասին ուսմունքի հետ: Այսպես՝ անտիկ հունական մշակույթում իդեալական մարդը ներկայացվում էր որպես հոգու և մարմնի ներդաշնակ միասնություն, որպես մարմնական-ֆիզիկական գեղեցկության և հոգևոր, մտավոր կողմերի համադրում: Հին հունական մշակույթում գոյություն ուներ մրցակցության երկու տեսակ. մեկը կապված մարմնական (ֆիզիկական), մյուսը՝ հոգևոր (ստեղծագործական) ոլորտի հետ: Օրինակ՝ Օլիմպիական խաղերի ժամանակ մրցում էին ոչ միայն մարզիկները, այլև՝ պոետները, գրողները, հռետորներն ու փիլիսոփաները: Պլատոնը դաստիարակության մշակույթը բաժանում էր երկու խմբի՝ մարմնամարզություն և երաժշտություն, հռետորություն ու

փիլիսոփայություն: Իդեալական պետության նրա նախագծում իշխանությունը նախ պետք է մտածեր մատաղ սերնդի ֆիզիկական, մարմնակրթական, այնուհետև, որոշ տարիքի հասնելուց հետո, նաև հոգևոր դաստիարակության մասին: Քաղաք-պետության կառավարիչներ պետք է դառնային այն մարդիկ, որոնք անցնում էին դաստիարակության այդ երկու փուլով [18]:

Անտիկ ու հելլենիզմի շրջանում դաստիարակության նպատակը մարդու ֆիզիկական, մտավոր, գեղագիտական ու բարոյագիտական կողմերի ներդաշնակ ու համաչափ զարգացումն էր: Ձգտումը՝ կատարելության ու գեղագիտության, իր արտահայտությունը գտավ հին հունական մրցումների մասնակիցների անվան մեջ՝ "aisthetikos", ինչը նշանակում էր գեղագիտական, զգացմունքային, այսինքն՝ գեղեցիկ [19]: Ինչպես հունահռոմեական, այնպես էլ հայկական հեթանոսական և վաղ քրիստոնեական մշակույթում բարձր էին գնահատվում մարդու մարմնական գեղեցկությունը, ուժը, քաջությունը, առհասարակ՝ ֆիզիկական տվյալները: Հայ պատմիչ Ագաթանգեղոսը, թեև քրիստոնյա էր, այնուհանդերձ, հայոց թագավոր Տրդատին ներկայացնում է հեթանոսական՝ հունահռոմեական ու հին հայկական, ավանդույթին բնորոշ եղանակներով՝ որպես քաջարի, խրոխտ,

հաղթանդամ, քաջ ու պատերազմող զորավար, որը ճակատամարտերում տարել է բազում հաղթանակներ: Քերթողահայր Մովսես Խորենացին պատմում է, որ հայոց թագավոր «Վարազդատը երիտասարդ էր տարիքով, սրտոտ, հաղթահասակ, ուժեղ, լի արիության բոլոր գործերով և շատ հզոր նետածգության մեջ: Շապուհից փախչելով՝ նա գնացել էր կայսեր դուռը և այնտեղ քաջ հանդիսացել: Նախ, Պիսայում բռնցքամարտիկներին հաղթելով, հետո հելլադացիների Արեգ քաղաքում կես օրում մի քանի առյուծ կոտորեց, որի համար Օլիմպիական հանդեսի ըմբշամարտիկների խաղերում փառք վաստակեց և հարգանք» [1, էջ 79]: 7-րդ դարի պատմիչ Սեբեոսը հետևյալ կերպով է բնութագրում Սմբատ Բագրատունուն. «Սա հաղթանդամ այր էր՝ գեղեցիկ տեսքով, բարձրահասակ ու լայնալանջ, ուժեղ ու ջղուտ մարմնով: Անձնյա էր ու պատերազմող և շատ պատերազմներում էր ցույց տվել իր քաջությունն ու զորությունը: Ահա նրա զորությունը. երբ սա ամեհի ու հզոր երիվարի վրա անցնում էր խիտ անտառով և զորավոր ծառերի տակով, ձգվելով բռնում էր ծառի ճյուղից և ազդրերով ու ոտքերով ամուր գրկելով երիվարի մեջքը՝ ազդրերով բարձրացնում էր գետնից, մինչև որ ամբողջ զորքը տեսնելով զարմանքից ահաբեկվում էր» [1, էջ 79]: Հետազոտողներն իրավամբ նկատել են, որ միջնադարյան պատմիչների

կողմից իշխաններին ու զորավարներին տված նմանատիպ բնութագրումներն ու գնահատականները, ինչպես նաև մրցախաղերի, մենամարտերի, ուժային վարժությունների, փառապանծ հերոսների հաղթանակների նկարագրությունները դաստիարակիչ նշանակություն ունեն. դրանք ծառայել են «քաջերի ուժը հավերժացնելու և դրանց օրինակը վարակիչ դարձնելու նպատակին» [5, հ.1, էջ 10]:

Հայկական արքունիքում և նախարարական տներում մարզման համար կային տարբեր շինություններ կամ հարմարություններ, որտեղ պարապում էին պատանիները: Պահպանված որոշ տեղեկություններից կարող ենք եզրակացնել, որ վաղ միջնադարում Հայաստանի ռազմաքաղաքական վերնախավի՝ թագավորի, նախարարների ու իշխանների գավակները մարզվում էին և մասնակցում ոչ միայն տեղական ու միջազգային մրցումներին, այլև՝ նույնիսկ պատերազմական գործողություններին: Ըստ Մովսես Խորենացու՝ 371 թ. տեղի ունեցած Ձիրավի ճակատամարտին մասնակցում էին «հայոց քաջ նախարարների» պատանիները, որոնք կռվում էին իրենց հասակակից պարսիկների հետ: «Պատերազմը խմբվեց Ձիրավ կոչված դաշտում, և ճակատներն իրար մոտեցան: Հայոց քաջ նախարարների պատանիներն իրենց կամքով խիզախելով՝ մտան երկու ճակատների մեջ, առաջնորդությամբ իրենց

սպարապետ Սմբատ ասպետի, Բագրատի որդու, որ Բագրատունյաց ցեղից էր: Պարսից զորքերի միջից էլ դուրս եկան նրանց հասակակիցները, երկու ճակատների մեջ այս ու այն կողմը շարժվեցին և ցրիվ եկան: Երբ Պարսից պատանիները հետ էին դառնում, մերոնք անմիջապես հասնում էին նրանց հետևից և ինչպես փոթորիկ, որ անտառը տերևաթափ է անում, այնպես էլ նրանք արագորեն նիզակներով նրանց վեր էին ցցում ձիերից, դիակները գետնի երեսին փռում, քանի որ նրանք չէին կարողանում իրենց ճակատի մեջ մտնել: Իսկ երբ պարսիկներն էին մերոնց շուռ տալիս, սրանք մտնում էին Հունաց՝ վահաններով պատուպարված ճակատը, իբրև մի ամուր քաղաք և ամենևին չէին վնասվում» [8]: Բնականաբար, նման փաստերից կարող ենք եզրակացնել, որ հայոց նախարարների տներում կային ոչ միայն մարզական համապատասխան շինություններ, այլև մարտուսույցներ, որոնք զբաղվում էին պատանիների ու երիտասարդների ֆիզիկական ու մարտական դաստիարակությամբ: Ընդ որում՝ նրանք պատասխանատու էին երիտասարդների ոչ միայն ֆիզիկական ու հիգիենիկ-առողջական, այլև բարոյահոգեբանական ու գաղափարական պատրաստվածության համար: Այդ մասին հայտնում է մեզ 5-րդ դարի մատենագիր Եզնիկ Կողբացին իր «Եղծ աղանդոց» երկում: «Մարտուսույց մարդը,

- գրում է Եզնիկ Կողբացին, - բոլոր միջոցները գործադրում է իր աշակերտներին վարժեցնելու և սովորեցնելու կռվի եղանակները, նրանց ուղարկում է մրցասպարեզ՝ հակառակորդների հետ կռվելու, և խրատում է հետամուտ լինել հաղթանակի՝ մինչև անգամ կյանքն արհամարհելով, որովհետև նախընտրելի է համարում, որ հանուն բարի անվան մեռնեն, քան թե մնան ու վատահամբավ լինեն» [10]:

Հայ ժողովրդական խաղերն ուսումնասիրող Վ. Բոլոյանի համոզմամբ, թեև մատենագրական ուղղակի փաստեր չունենք, այդուհանդերձ, պետք է արձանագրել, որ հայկական նախարարություններն ունեցել են իրենց նեղ շրջանակներում մենամարտերի կազմակերպված մրցություններ անցկացնելու սովորույթներ [5]: Դրանց շնորհիվ մարտունակությունը բարձրացրած մենամարտիկներին հավաքում էին մայրաքաղաքում՝ միջազգային հանդիպումներին մասնակցելու համար: Հայ բանահյուսության և մատենագրության մեջ պահպանվել են տեղեկություններ, ըստ որի՝ պատերազմների ժամանակ հակառակորդ բանակները զանգվածային կոտորածներից փրկելու համար առաջարկվում էր հաղթողին որոշել և ճակատամարտն ավարտել դրանց զլխավոր զորավարների մենամարտով: Օրինակ՝ այդպիսի առաջարկ է անում արաբ ծերունին Սասունցի Դավթին [15]:

Ազաթանգեղոսը ևս «Հայոց պատմության» մեջ ներկայացնում է մի այդպիսի դեպք. գոթերի և հույների միջև պատերազմ է սկսվում, և գոթերի իշխանը դիմում է հույների իշխանին. «Ինչու ենք անմտորեն ելնում պատերազմի, մեր զորքը սպառում և միաժամանակ երկրին վտանգ ու տագնապ հասցնում: Ահավասիկ ես քո դեմ եմ դուրս գալիս իբրև ախոյան մեր զորքի միջից և դու էլ իմ դեմ՝ հունական կողմից: Գնանք հասնենք մարտի վայրը և եթե ես քեզ հաղթեմ, հույներն ինձ կհնազանդվեն, իսկ եթե դու ինձ հաղթես, մեր կյանքը քեզ կպատկանի ու կհնազանդվենք քեզ և առանց արյան ու կոտորածի երկու կողմերի համար էլ խաղաղություն կլինի» [1, էջ 35]: Այս տեղեկությունը արժեքավոր է այն իմաստով, որ հույների իշխանի փոխարեն մենամարտում է ապագա հայոց թագավոր Տրդատը և հաղթում գոթերի իշխանին:

Պատմական Հայաստանում տարածված խաղերի տեսակներից էին՝ մարմնամարզական, ռազմական ու մրցակցային խաղերը, զվարճախաղերը, սեղանախաղերը, մտավարժական խաղերը, որոնց մի մասը պահպանվել է մինչև մեր օրերը: Ռազմամրցակցային խաղերից էին՝ գնդակախաղերը (հետիոտն ու ձիավոր), ձիարշավները, նիզակախաղերը, նետաձգությունը, սուսերամարտի վարժությունները, տեգախաղերը, պար-

սաքարերը, կռվամարտերը, ըմբշամարտը և այլն: Ռազմական նպատակով, նկատում է Վ. Բրոյանը, պետությունը խրախուսում էր կենցաղում մենամարտերի անցկացումները: Կրոնական բոլոր հաստատություններում և ուխտավայրերում տարեկան մի քանի անգամ կազմակերպվող մասսայական հավաքույթներում ժողովրդական տոներին համապատասխան ծեսեր կատարելիս հոգևոր և աշխարհիկ ավատական ուժերը մեծապես նպաստում էին մենամարտերի և ամեն կարգի խաղ-մրցումների կիրառմանը: Դրանք զինավարժությունների մի մասն էին կազմում և վճռական գործոն էին ճակատային մենամարտերի, սրամարտերի, նիզակակռիվների և տեգամարտերի մեջ [5, հ.2, էջ 15]:

Որ մենամարտային արվեստն ու մրցակցային խաղերը տարածված էին Հայաստանում, վկայում է, նախ, կանոնավոր բանակի առկայությունը, այնուհետև՝ հարձակողական ու պաշտպանական բնույթի տարբեր տեսակի զենքերի գործածությունը հայոց մեջ: Հարձակողական զենքերից էին՝ թուրը, սուսերը, սվինը, նիզակը, գուրգը, մահակը, շերտը, տեգը, մկունդը, մուրճը, տապարը, վաղրը, ճիկոը, դաշույնը, դանակը, պարանը և մասամբ էլ վահանը: Նշված զենքերի գործածության հետ են կապվում զենքերով մենամարտի տարատեսակները: Մենամարտի ընթացքում պաշտպանողական

զենքերի դերը հիմնականում կատարել է վահանը, և ապա մարմնի տարբեր մասերը պաշտպանող հատուկ պարագաները՝ թիկնապանակը, լանջապանակը, բազպանը, տոնապանակը, ինչպես նաև հարձակողական զենքերը [2]: Հայոց պետականության ու նախարարական տների անկումից հետո մրցախաղերը հիմնականում ձեռք են բերում տարերային ու կենցաղային բնույթ, այսինքն՝ դրանք կազմակերպվում էին միայն ժողովրդական ու կրոնական տոների (Բարեկենդանի, Համբարձման, Վարդավառի, հարսանիքների) առթիվ:

Քրիստոնեությունը պետական կրոն ընդունելուց հետո (301 թ.) փոխվում է վերաբերմունքը ֆիզիկական դաստիարակության և առհասարակ մարմնականերկրային արժեքների հանդեպ, սկսվում է հարձակումն ամենայն հեթանոսականի, այդ թվում ֆիզիկական դաստիարակության, մարմնակրթական մշակույթի դեմ: Եթե հին հունական մշակույթում «ասկետ» բառը նշանակում էր գեղեցիկ, մարզվող, մարզանքներ անող մարդ, ապա քրիստոնեական շրջանում ձեռք է բերում «ճգնող» իմաստը, այսինքն՝ մարդ, որ զբաղվում է ճգնակեցությամբ, սեփական մարմինը մեղցնելու կամ հանուն Քրիստոսի՝ խոշտանգելու, վնասելու գործողությամբ:

Քրիստոնեական մարդաբանության մեջ մարդը դիտվում էր որպես հոգու

և մարմնի միասնություն, երկու գոյացությունների անքակտելի ամբողջություն: Դրանք տարբեր գոյացություններ են, սակայն փոխազդում ու փոխապայմանավորում են միմյանց: Մարդը միասնական բնություն է, ուստի նրա կենսակերպի համար պատասխանատու են թե՛ հոգին, և թե՛ մարմինը: Նրանց հարաբերությունը պետք է խարսխվի արդարության սկզբունքի վրա [7, 17]: Այլ խոսքով, մարդու ֆիզիկական դաստիարակությանը և առողջ ապրելակերպին վերաբերում էին ինչպես մարմնական-ֆիզիկական, բնախոսական, այնպես էլ հոգեկան-հոգեբանական բնույթի հարցեր, որոնք հիմնականում դիտարկվում էին կրոնական բարոյականության տեսանկյունից: Մարդու ֆիզիկական-մարմնական առողջության բնախոսական հիմքերին անդրադառնալիս հայ մտածողները հենվում էին անտիկ բնափիլիսոփայությունից սերող այն մտքի վրա, որ ինչպես բոլոր իրերը, այնպես էլ մարդը կազմված է չորս տարրերից՝ հողից, օդից, ջրից և կրակից [14]: Բացի չորս տարրերից միջնադարյան հայ մտածողները ընդունում էին նաև չորս հեղուկների մասին տեսությունը: Այսպես, Մխիթար Հերացին, ըստ Ա. Կծոյանի, «ընդունելով «ջերմերի», այսինքն՝ սուր վարակիչ հիվանդությունների ախտածնության խնդրում հղահյուսթային (հումորալ) ախտաբանության ուսմունքը, ... առաջ է քա-

շում օրգանիզմի հիմնական չորս հեղուկների (արյան, լորձի, սև ու դեղին լեղիների) ոչ թե քանակական տեղաշարժերի սկզբունքը, այլ դրանց հետ կատարվող որակական փոփոխությունների՝ «բորբոսներու» երևույթը» [9]:

Եթե մարդու մարմինը բաղկացած է չորս տարրերից ու չորս հեղուկներից, որոնց հավասարակշռությունից կախված է մարդու առողջությունը, ապա հոգին նույնպես ունի բաղկացյալներ, տեսակներ (բուսական, կենդանական, բանական), իմացական կարողություններ (զգայություններ, երևակայություն, կարծիք, բանախոհություն, միտք), հոգու մասեր (բանական, ցասմնական, ցանկական) և առաքինություններ (արդարություն, խոհականություն, ողջախոհություն), որոնց բարեխառնությունից, համաչափությունից և բարեձև կարգավորությունից կախված է մարդու հոգեմարմնական առողջությունը: Գրիգոր Նարեկացին, անդրադառնալով հոգու երեք մասերի և դրանց առաքինությունների հարաբերակցության հարցին, գրում է հետևյալը. «Քանզի բանականը, որպես միսներից առաել վեհ, առաջ է դասում եւ իշխան ու հրամանատար է նրանց վրայ, քանզի նրա գործը խորհելը եւ, ըստ նոյնի, արժանին ասանդելն է երկուսին էլ՝ ցասմնականին ու ցանկականին: Իսկ ցասմնականի գործը հաւանութեամբ եւ արիութեամբ հրամայառածներին հետեւելն է, նաեւ՝ սաստ ունենալը

ցանկականի վրայ, որպէսզի բանականից իրեն ասանդուածը ճշմարիտ ցանկութեամբ ամբողջական եւ անարատ պահի Աստուծոյ եւ աստուածային պատուիրանների հանդեպ: Եւ բանականն ինքնիշխան է՝ չունենալով իր վրայ կարգակիցներից եւ ոչ մէկի իշխանութիւնը: Իսկ ցասմնականը կառավարում է բանականից, եւ ինքնիշխում ցանկականի վրայ: Յանկականն էլ կառավարում է ցասմնականից եւ ինքն ուրիշի վրայ չի իշխում» [13]: Այլ խոսքով, հենվելով վերոբերյալ փաստերի վրա, կարող ենք ասել, որ միջնադարյան հայ մտածողների համոզմամբ մարդու առողջության պահպանման կարևոր սկզբունքներից է չափավորությունը, չափի պահպանումը, որ վերաբերում է թե՛ մարմնական և թե՛ հոգեկան կողմերին, գործունեության թե՛ ֆիզիկական, թե՛ հոգևոր ոլորտներին: Միջնադարյան հայ մտածող, տոմարագետ Հակոբ Ղրիմեցու (1360-1426) կարծիքով՝ «Աստված չափեղ ամենայն իրի, զի խրատ և ի վարդապետութիւն մեզ լիցի, զի և մէք զամենայն ինչ ըստ չափի ներգործեսցուք, եթէ ի գործնական առաքինութիւնս՝ մի առաւել քան զկարն մեր ձեռնարկեսցուք, զի Աստուած ի կար էն պահանջէ: Եւ եթէ ի տեսական հանճարասիրութիւնս՝ մի արտաքոյ քան զքանոն իմաստասիրաց և վարդապետացն քննեսցուք» [12]: Միջնադարի նշանավոր բժշկագետ Ամիրդովլաթ Ամա-

սիացու (15-րդ դ.) կարծիքով չափի խախտումը հանգեցնում է հիվանդությունների առաջացմանը, օրգանիզմի գործառական վիճակի վատթարացմանը:

Մարդու հոգեմարմնական առողջությունը կախված է նաև ճիշտ դաստիարակությունից, որը պետք է խարսխվի մանուկների հոգեբանական առանձնահատկությունների իմացության վրա: Հովհաննես Պլուզ Երզնկացին, որը պահանջում էր երեխայի դաստիարակությունն սկսել ամենավաղ հասակից, նշում է, որ երեխայի հոգեկանը մի հստակ հայելի է, որում տպավորվում են թե՛ լավ, և թե՛ վատ, թե՛ բարի, և թե՛ չար արարքները: Երզնկացին գտնում է, որ «մարդ դաստիարակության կարիք ունի ոչ միայն մանկական հասակում, այլև որջ կյանքի ընթացքում, միայն թե ըստ տարիքի փոխվում են պահանջներն ու ձևերը» [4, էջ 109]: Ուշագրավ է, որ այստեղ ևս նա առաջնությունը տալիս է ոչ թե բռնության և երկյուղի միջոցներին, այլ մարդու կողմից իր սխալների գիտակցմանը և կամավոր հրաժարմանը: Երեխայի դաստիարակության այս մեթոդները պաշտպանում էր նաև Տաթևի համալսարանի ուսուցչապետ, նշանավոր աստվածաբան-փիլիսոփա Գրիգոր Տաթևացին: Նա մարդկային հոգին նմանեցնում է «անգիր պնակիտի» կամ «լուացած մագաղաթի», որը ժամանակի ընթացքում՝ մարդու իմացական գործունեության ծավալմանը

համընթաց, «լցվում» է գիտելիքներով: Աստված մարդուն բնականապես «դատարկ» է ստեղծել, որպեսզի մարդը քրտինքով և աշխատասիրությամբ ձեռք բերի իրեն անհրաժեշտ գիտելիքները [6]:

Բագրատունյաց իշխանության անկումից հետո հայերը, կորցնելով պետականությունը, միաժամանակ կորցրին նաև սոցիալ-քաղաքական ու մշակութային կյանքին առնչվող շատ իրողություններ: Թուրք-սելջուկյան և մոնղոլական արշավանքների հետևանքով Հայաստանի քաղաքական ուժերն ու նախարարական տներն աստիճանաբար անկում ապրեցին, ընդհատվեց մշակույթի բնականոն զարգացման ընթացքը: Սակայն Կիլիկիայի հայկական պետության ստեղծմամբ հայոց մեջ վերականգնվեցին քաղաքական, ռազմական, մշակութային, այդ թվում՝ ֆիզիկական դաստիարակության ավանդույթները: Կիլիկիայի հայկական պետության բանակը կազմված էր հետևակից և հեծելազորից: Հեծելազորում հատուկ տեղ ու դեր ունեին ձիավորի (ասպետի) կոչում ստացած մարտիկները, որոնք հիմնականում թագավորի, իշխանների և ազատների զավակներն էին: Այդ կոչումը ստանալու համար զինվորականը պետք է հրապարակավ քննություն հանձներ ձիավարությունից, նիզակի գործածությունից, նետածությունից ու զինվորականի համար անհրաժեշտ այլ վարժություններից ու գիտելիքներից [11]:

Միջնադարագետ Է. Բադդասարյանի կարծիքով՝ «Կիլիկիայի հայկական պետության մեջ, ռազմաքաղաքական իրավիճակի թելադրանքով, ասպետական զորամիավորումներ էին ստեղծվում ոչ միայն պետության, այլև հայոց եկեղեցու հովանու ներքո» [3]: Միջնադարյան Հայաստանում, թեև եկեղեցին չէր խրախուսում ֆիզիկական ուժի ցուցադրումը, մարզական մրցումները, այնուհանդերձ, տարբեր նպատակների համար համայնքներում, հիմնականում քաղաքներում, ստեղծվում էին մանուկների և երիտասարդական միություններ: Հնուց ի վեր, ինչպես վկայում է Հովհաննես Երզնկացին, հայոց մեջ տարածված էր մանկտավագությունը: Մանկտավագները որդեգրում էին մանուկներին և զբաղվում նրանց ֆիզիկական ու բարոյական դաստիարակության գործով: «Բացի այդ, մանկտավագը հանդես է գալիս ոչ միայն որպես առանձին անհատների, այլև մանուկների, երիտասարդների ամբողջ խմբերի հոգևոր և աշխարհիկ դաստիարակ: Ըստ որում, նույն մանկտավագի որդեգիրները կոչվել են եղբայրներ» [4, էջ 71]: Այսպիսի միությունների օրինակով հետագայում Հայաստանի և արտերկրի տարբեր քաղաքներում ստեղծվեցին «Կտրիճվորաց եղբայրություններ», որոնց նպատակներից մեկը հայ ազգաբնակչության պաշտպանությունն էր օտարների ոտնձգություններից:

Եզրակացություն: Վերոշարադրյալից բխում են հետևյալ եզրահանգումները.

Հին Հայաստանում, հելլենիզմի ժամանակաշրջանում, ֆիզդաստիարակության ու առողջ ապրելակերպի հարցերը քննարկվում էին դաստիարակության մշակույթի համատեքստում, որի հիմքում դրված էր մարմնականի ու հոգևորի ներդաշնակության գաղափարը: Դաստիարակության նպատակը մարդու ֆիզիկական-մարմնական և հոգևոր-մտավոր, աշխարհայացքային՝ փիլիսոփայական, գեղագիտական ու բարոյագիտական կողմերի ներդաշնակ ու համաչափ զարգացումն էր:

Քրիստոնեությունն արմատական փոփոխությունների է ենթարկում հատկապես մարդու մասին անտիկ հեթանոսական ուսմունքը: Կատարյալ մարդու իդեալ է դառնում ճգնավորը, սուրբը, նա, ով հանուն իր հոգու փրկության պատրաստ է ամեն կարգի (թե՛ հոգևոր և թե՛ ֆիզիկական) տանջանքներ կրելու: Բացի դրանից, ժամանակի ընթացքում եկեղեցին փոխում է իր վերաբերմունքը մարմնականի ու աշխարհիկի նկատմամբ: Միջնադարյան հայ մտածողները մարդու առողջությունը պայմանավորում են թե՛ մարմնական, և թե՛ հոգեկան կողմերի իրավունքների պահպանմամբ, դրանց չափավոր ու համաչափ զարգացմամբ:

Հայոց պետականության անկումը ծանր հարված հասցրեց նաև ֆիզիկական դաստիարակության մշակույթի զարգացմանը: Այնուհանդերձ, Կիլիկիայի հայկական պետությունում և Հայաստանի տարբեր վայրերում ստեղծվեցին ասպետական, մանկական ու երիտասարդական միություններ, որոնց գերխնդիրն էր հայ բնակչության ֆիզիկական անվտանգության ապահովումը:

Հայաստանի ֆիզիկական դաստիարակության և սպորտի պատմության ուսումնասիրություններով զբաղվել են Կ. Աթոյանը (1985), Մ. Իսախրյանը (2002), Է. Սահակյանը (2006) և այլք, որոնց աշխատություններում վերծանվում են զուտ պատմական հիմնախնդիրներ և փաստերի մեկնաբանություններ: Դիտարկումից պարզ է դառնում, որ հատուկ ուշադրության չեն արժանանում բնակչության

ֆիզդաստիարակության կազմակերպման պետական մոտեցումների և կառավարման խնդիրները:

Այսպիսով՝ ժամանակակից տեսանկյունից՝ ֆիզիկական դաստիարակության զարգացման գործում և սպորտային շարժման քաղաքականության համատեքստում, անհրաժեշտություն կա վերանայելու պատմական փաստերի, իրադարձությունների և կոնկրետ անձանց դերի գնահատման պետական տեսամեթոդական մոտեցումները: Կարծում ենք, որ ֆիզիկական դաստիարակության պատմության խնդրի և անցյալի պատմական ժառանգության հանդեպ համարժեք վերաբերմունքը թույլ կտա հաշվի առնել պատմության դասերը և գտնել օպտիմալ միջոցներ՝ կառավարելու երիտասարդ սերնդի ֆիզիկական դաստիարակության գործընթացը:

📖 ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ագաթանգեղոս, Հայոց պատմություն, Երևան, 1983, էջ 35, 79:
2. Աթոյան Կ., Ռազմա-սպորտային մենամարտերը Հայաստանում, Հնագույն ժամանակներից մինչև XX դար, Երևան, Լույս, 1965, 216 էջ:
3. Բաղդասարյան Է. Մ., Հովհաննես Երզնկացին Կիլիկիայի զինվորական կազմակերպությունների մասին, Երևան, «Բանբեր Մատենադարանի», N 16, էջ 44-55:
4. Բաղդասարյան Է. Մ., Հովհաննես Երզնկացին և նրա խրատական արձակը, Երևան, 1977, էջ 71, 109:
5. Բդոյան Վ., Հայ ժողովրդական խաղեր, Հ. 1, 2, 3, Երևան, 1963, 1980, 1983:
6. Զաքարյան Ս. Ա., Գրիգոր Տաթևացի, Հայ իմաստասերներ, Մատենաշար, Գիրք երրորդ, Երևան, 1997, էջ 48:

7. Զաքարյան Ս. Ա., Մարդու հիմնահարցը 13-15-րդ դարերի հայ փիլիսոփայության մեջ, Երևան, 1999, էջ 125-128:
8. Խորենացի Մ., Հայոց պատմություն, Երևան, 1968, էջ 274:
9. Կծոյան Ա., Մխիթար Հերացի, «Հայ մշակույթի նշանավոր գործիչները / 5-18-րդ դարեր», Երևան, 1976, էջ 269:
10. Կողբացի Ե., Եղծ աղանդոց, թարգմանությունը, ներածությունը և ծանոթագրությունները Ա. Ա. Աբրահամյանի, Երևան, 1970, էջ 56:
11. Հայ ժողովրդի պատմություն, Հ. 3, Երևան, 1976, էջ 753-754:
12. Ղրիմեցի Հ., Տոմարագիտական աշխատություններ, աշխատասիրությամբ Զ. Ա. Էյնաթյանի, Երևան, 1987, էջ 300:
13. Նարեկացի Գ., Խօսք ճշմարիտ հաւատքի եւ առաքինասէր վարքի մասին, «Գանձասար» աստվածաբանական հանդես, Ա, Երևան, 1992, էջ 167:
14. Չալոյան Վ. Կ., Հայոց փիլիսոփայության պատմություն, Երևան, 1975, էջ 424:
15. Սասունցի Դավիթ, Հայկական ժողովրդական էպոս, Երևան, 1989, էջ 323:
16. Анри-Ирене Марру История воспитания в античности (Греция). «Греко-латинский кабинет» Ю. А. Шичалина, М., 1998, с. 165.
17. Гофф Ж., С небес на землю (Перемены в системе ценностных ориентаций на христианском Западе XII-XIII вв.). В кн.: Одиссей. Человек в истории, М., 1991, с. 36-37.
18. Платон Сочинения в 3-х томах. т. 3, ч. 1, М., 1971, с. 347-351.
19. Соломченко М. А., Пеленицина Т. А., История физической культуры и спорта: конспект лекций для высшего профессионального образования. ФГБОУ ВПО «Госуниверситет-УНПК», Орел, 2012, с. 9.

HISTORICAL PREREQUISITES FOR THE FORMATION OF THE ETHNIC CONCEPT OF PHYSICAL EDUCATION

A. L. Grigoryan¹, S. V. Hovhannisyan²

¹Russian - Armenian (Slavonic) University, Yerevan, Armenia

²Yerevan State University, Yerevan, Armenia

ABSTRACT

Keywords: physical education, cultural elements, different eras, ethnic concept, historical background, national approach, general patterns, government.

Research relevance: The relevance of the study is due to the observation of complex problems of a scientific-theoretical, socio-economic, as well as practical nature, the disclosure of which is aimed at arguing ethnic aspects that formulate a conceptual understanding of the modern system of physical education.

Research aim: The purpose of this study is to identify the prerequisites and general regularities of the formation of the ethnic concept of physical education based on the description of historical facts, their scientific explanations and previously advanced hypotheses.

Research methods and organization: The organization of the planned research required a historical analysis of the chronology of national approaches to the system of physical education, systematic study of scientific, methodical, educational and legislative materials, generalization of many years of own educational and pedagogical and educational experience, logical generalization of results. Scientific research methods used in the process of complex research are theoretical analysis of historical and scientific-methodical literature, content analysis, classification and coordination of documents and internet materials.

Research results analysis: It follows from historical facts that elements of the culture of physical education developed during the period of formation and consolidation of Armenian people, the creation of the first state associations, especially in the Hellenistic era, during the period of strengthening of Armenian statehood. In Christian anthropology, a person is considered as a unity of soul and body, an inseparable whole of two essences. Over time, the church changes its attitude towards the carnal and worldly. Medieval Armenian thinkers determine human health by preserving the rights of both physical and mental aspects along with their moderate and proportional development. In the future, the decline of Armenian statehood dealt a heavy blow to the development of the culture of physical education. However, in the Armenian state of Cilicia and in different places of Armenia, knightly, children's and youth associations were created, the main task of which was to ensure the physical safety of the Armenian population.

Conclusion: From the modern point of view, in the context of the development of physical education and the policy of sports movement, there is a need to review the state's theoretical and methodological approaches to the assessment of the role of historical facts, events and specific people. We believe that an adequate attitude to the problem of the history of physical education and the historical heritage of the past will allow us to learn the lessons of history and find optimal means for managing the process of physical education of the young generation.

ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ СТАНОВЛЕНИЯ ЭТНИЧЕСКОЙ КОНЦЕПЦИИ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ

А. Л. Григорян¹, С. В. Оганесян²

¹Российско-Армянский (Славянский) университет, Ереван, Армения,

²Ереванский государственный университет, Ереван, Армения

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова: физическое воспитание, культурные элементы, разные эпохи, этническая концепция, исторические предпосылки, отечественный подход, общие закономерности, управление.

Актуальность исследования обусловлена решением комплексных задач научно-теоретического, социально-экономического, а также практического характера, раскрытие которых направлено на аргументацию этнических аспектов, формулирующих концептуальное понимание современной системы физического воспитания.

Цель исследования. Целью данного исследования является выявление предпосылок и общих закономерностей становления этнической концепции физического воспитания на основе описания исторических фактов, их научного объяснения и выдвинутых ранее гипотез.

Методы и организация исследования. Организация планированного исследования потребовало исторического анализа хронологии отечественных подходов к системе физического воспитания, систематического изучения научных, методических, учебных и законодательных материалов, обобщения собственного многолетнего учебно-воспитательного и педагогического опыта, логического обобщения результатов. Научно-исследовательскими методами, использованными в процессе комплексного исследования, являются: теоретический анализ исторической и научно-методической литературы, контент-анализ, классификация и согласование документов и интернет-источников.

Анализ полученных результатов. Из исторических фактов следует, что элементы культуры физического воспитания развиваются в период формирования и консолидации армянского народа, создания первых государственных объединений, особенно в эллинистическую эпоху, в период укрепления армянской государственности. В христианской антропологии человек рассматривался как единство души и тела, неразрывное целое двух сущностей. Со временем церковь меняет свое отношение к плотскому и мирскому. Средневековые армянские мыслители обуславливают здоровье

человека сохранением прав и физического, и психического аспектов, их умеренным и пропорциональным развитием. В дальнейшем упадок армянской государственности нанес тяжёлый удар на развитие культуры физического воспитания. Тем не менее в Армянском государстве Киликии и в разных регионах Армении создавались рыцарские, детские и юношеские объединения, главной задачей которых было обеспечение физической безопасности армянского населения.

Краткие выводы: С современной точки зрения, в контексте развития физического воспитания и политики спортивного движения есть необходимость пересмотра государственных теоретико-методических подходов к оценке роли исторических фактов, событий и конкретных лиц. Считаем, что адекватное отношение к проблеме истории физического воспитания и исторического наследия прошлого позволит учесть уроки истории и найти оптимальные средства для управления процессом физического воспитания молодого поколения.

Տեղեկություններ հեղինակների մասին

Արմեն Լևոնի Գրիգորյան՝ մ.գ.դ., ֆիզդաստիարակության և առողջ ապրելակերպի ամբիոնի վարիչ, Հայ-Ռուսական (Սլավոնական) համալսարան, Երևան, Հայաստան, E-mail: armen.grigoryan@rau.am

Սահակ Վիուլի Հովհաննիսյան՝ մ.գ.թ., Ընդհանուր հոգեբանության ամբիոնի դոցենտ, ԵՊՀ, Երևան, Հայաստան, ORCID: 0000-0002-4733-322X

E-mail: s.hovhannisyan@ysu.am

Information about the authors

Armen Levon Grigoryan, Doctor of Pedagogy, Head of the Chair of Physical Education and Healthy Lifestyle, Russian-Armenian (Slavonic) University, Yerevan, Armenia,

E-mail: armen.grigoryan@rau.am

Sahak Viul Hovhannisyan, PhD, Associate Professor, Chair of General Psychology, Yerevan State University, Yerevan, Armenia, ORCID: 0000-0002-4733-322X

E-mail: s.hovhannisyan@ysu.am

Հոդվածն ընդունվել է 24.02.2023-ին:

Ուղարկվել է գրախոսման՝ 24.02.2023-ին:

Գրախոս՝ մ.գ.դ., պրոֆեսոր Ֆ. Ղազարյան